

Монах Никодим (Богосављевић)  
Превлака

## Зетска Света Гора

### Духовни смисао и садржај

**САЖЕТАК:** Темељ државности, културе и духовности Зете поставила су три света монаха: Симеон Мироточиви, Сава и Симон. Сав окренут Гробу Господњем и истоку као источнику монаштва, Свети Сава је у том правцу окренуо и лађу спасења Зетске епископије. Исто тако, светогорство Светог Саве и његових наследника расло је тако да је с временом оснажило до те мере да је имало снаге да од Свете Горе привуче део себи у наручје. Зато је у њеном зениту у Зети дошло до стварања једне монашке културе и духовности. То ће се догодити у средишњој области средњевековне Зете, у доба Балшића, на обалама Скадарског језера, рађањем Зетске Свете Горе, која ће у личности и књижевном и богословском делу Никона Јерусалимљанина имати свој најрасцветанији и најуспелији духовни цвет и плод.

Када говоримо о средњевековној историји Зете стално морамо имати на уму да су темељи њене државности, културе и духовности поставила три света монаха: Симеон Мироточиви, Сава и Симон, и да је даљње украшавање и улепшавање тог здања дело, труд и умеће њихових ученика, наследника и следбеника, њихове духовне деце - монаха. Симеон Мироточиви је као Стефан Немања под своју управу ставио Котор и Приморје; Свети Сава је као први архиепископ српски у саставу Жичке архиепископије основао њену Зетску епископију; Свети Симон јој је као краљ Стефан Првовенчани у Манастиру Светих Архангела Михаила на Превлаци подигао и поставио седиште. Двојица од њих су светогорци: Свети Сава је близу тридесетак година провео на Светој Гори, Свети Симеон се чак посветио и осветио точењем мира у свом гробу укопаном у тло ове монашке градине и, према томе, темељи духовности средњевековне Зете, односно њене епископије, исти су као и они Ватопеда и Хиландара, чији су други, односно, први ктитори били телесни и духовни отац и син, тј. син и отац, светогорци. Ходочашћем Светог Саве и поклоњењем светињама на сунчаном и духовном истоку ојачаване су јој и утврђиване основе постојаношћу Синајских, Јерусалимских, Палестинских монашких столећа. Сав окренут ка Гробу Господњем и истоку као источнику монаштва, Свети Сава је разумљиво у правцу ове хришћанске и монашке, окренуо и нашу колевку, лађу спасења Зетске епископије, односно, целокупне Зете. Зато не чуди што је после овако постављеног почетка у њеном зениту дошло до стварања једне монашке културе и духовности на тлу Зете; њиме је, таквим почетком, заправо, започело спремање Зете за сусрет и дочек истока и Свете Горе, за њихово, не упознавање, већ препознавање, за осветогоравање Зете, за њено свето горење. То ће се догодити у средишњој области средњевековне Зете, у доба Балшића, на обалама Скадарског језера, стварањем или, боље речено, рађањем Зетске Свете Горе, која ће у личности и књижевном и богословском делу Никона Јерусалимљанина имати свој најрасцветанији и најуспелији духовни цвет и плод.

Наследници Светог Саве, зетски епископи и монаси трудили су се да

његово започето дело наставе и да га у духовном животу подражавају непрекидно одражавајући везе са монашким матицама, одлазећи на поклоњење светињама и дуже или краће време боравећи на Светој Гори, Светој Земљи и Синају, подвизавајући се и усавршавајући се у животу испосничком и молитвеном. Они су од новозаветног српског Ноја добијену лађу спасења зетске епископије, касније митрополије, чували и управљали у пловидби према упутствима, које им је овај духовни бродар сабрао у *Иловичкој крмчији*. Према извору Православља управљена крма била је у рукама крmanoша, Савиних сапловаца, од којих већ први Зетски епископ Иларион, подизањем манастира Врањина, одређује обале Скадарског језера као један од њених циљева и лука. Од ових бројних лађара довољно је навести пример Светог Јевстатија Превлачког: као монах и потом јеромонах превлачки посећује Свету Земљу и Свету Гору, где три године борави као игуман Хиландарски. Искуство, дакле, у суштини истоветно искуству Светог Саве. Као епископ Зетски и архиепископ Српски, могао је Свети Јевстатије, а сигурно је то и чинио, да лађу и морнаре светосавце чува, увећава и обучава својом духовношћу сакупљеном на истоку. Таквим духовним стремљењем Зетска митрополија је од свог оснивања неприметно и невидљиво кренула на пут и пловидбу који ће је довести до обала Скадарског језера, као, на неки начин, остварење те силне почетне жеље и тока. Међутим, иако од Језера удаљенија него Зетска митрополија, Света Гора ће пре од ње упловити у његове луке.

Највероватније да су два државна Сабора сазвана од стране кнеза Лазара и Ђурђа Балшића, 1374. и 1375. године, поред два главна питања: избора пустињака Јефрема за патријарха и измирења наше Цркве са Цариградском Патријаршијом, размишљала и одлучивала о прихватању синајских и светогорских монаха, који су због немира на широком појасу од Синаја до Балкана, после Маричке битке, куцали на врата наших страна. На то упућује оснивање великих задужбина кнеза Лазара у моравској Србији у које прима монахе тиховатеље, ученике Григорија Синаите, и, у мањем броју, њихова појава у срцу Зете. Језгро њиховог окупљања у Зети је манастир на Горици, касније, по старцу Макарију, свом првом тиховатељу и преписивачу, добио назив Старчева Горица. Подигнут је између 1376. и 1378. године. За њим следе цркве, односно, манастири Светог Ђорђа, и Богородичина на Брезовици, Горици, данашњој Бешки, затим Морачник, Ком, Доњи Брчели, Топхана, којима прибрајамо старије Пречисту Крајинску и Врањину и млађе Горње Брчели и Ораховац.

И поред непостојања изричитих писаних података, на основу наведених историјских околности, типичних светогорских тролисних основа цркава, чињеници да је пет манастира посвећено Богородици, заштитници светогорског врта, више је него очигледно да су се у ову природну луку и затон, од мача незнабожачког, склонили, молитви, преписивању и рукодељи предали синајски, палестински и светогорски монаси, пустињаци, анахорете и молчалници. Иако су, поновимо још једном, имали прећи дужи пут од Зетске митрополије, светогорци су пре ње стигли на обале Скадарског језера, ту основали малу Свету Гору, тзв. Зетску Свету Гору и у заветрини њене тишине и мира сачекали је, када је она у Пречисту Крајинску стигла почетком петнаестог столећа, да би потом прешавши на другу обалу, у манастир Врањину, и даље, заједно са Црнојевићима, преко Кома и Обода успела се у своје вишевековно тиховање, ненарушавано готово све до наших дана.

Као што смо већ на почетку рекли, светогорство Светог Саве и његових ученика и наследника расло је из деценије у деценију да би након сто шездесет година нарасло и оснажило до те мере да је имало снаге да од Свете Горе одвоји део и привуче га себи и наручје. Речи Господње: »Тамо где је ваше благо, тамо је и ваше срце,« испуниле су се на овом месту. Жеље ума и срца зетског монаштва, усмерење ка монашкој градини, издвојиле су и пренеле мали један скит у своје срце, у срце Зете, у басен Скадарског језера. Њихова срца и срце Зете послужили су да се у њима савије гнездо слично атонском, у коме је дух Свете Горе могао опет да свија мања гнезда тролисних цркава, и у њих скраси и збрине своја протерана чада. Обале, острвца и горице, заливи и затони, долови, луке и лимани Скадарског језера наликовали су оним напуштеним на Атону.

Пада у очи неуобичајено мали број сачуваних споменика и извора. Све што нам је од монашке творевине Зетске Свете Горе остало и преживело до наших дана јесте архитектура њених цркава и два рукописа: *Горички зборник* и Савински *Шестоднев*, оба Никона Јерусалимљанина. На светогорским тролисним основама подизани су неразуђени зидови од тесаника по узору на зетско клесарско наслеђе и у духу монашке једноставности. Не знамо каквим су живописима оживљаване цркве, нису остале сачуване иконе, ништа не знамо о могућем украшавању рукописа. У односу на велику атонску Свету Гору са богатим царским лаврама, наша Зетска Света Гора је њен мали скит, скромно сведочанство духа отшелничког, тиховатељног монашког света, тихог и ненаметљивог, издвојеног и склоњеног, загледаној ка унутрашњости лепоти таворске светлости просветљеног ума и очишћеног срца. Као да је малобројност сачуваних трагова незаписано завештање и последња жеља њених смиренних ствараоца и градитеља, намерних да привременом својом безименошћу и неостављањем трагова за собом, себи и своме имену изборе трајно место пред Господом. Уједно, као да су одсуством белега желели да после њихове и нашу пажњу одврате од пролазног и пропадљивог света од кога ни камен на камену неће остати, од привремене лепоте ка трајној, од временог ка вечном, ка невидљивим, унутрашњим, духовним грађевинама и световима, од сјаја и величине на једноставност и смирење. Зато фреске цркава замењују живописи унутрашњих храмова монаха и властеле; несачуване иконе замењују ликови личности Никона Јерусалимљанина и Јелене Балшић; уместо минијатура средњевековних рукописа, остављене су нам вињете и fine нити и минијатуре рукописа душа.

У средњевековном историјском ходу Зетске митрополије, доба Балшића и област Зетске Свете Горе заузимају средишње место и положај, између почетка са Светим Савом, Немањићима и Превлаком и краја са Црнојевићима и Цетињем. Свака од ове три фазе имала је своју особену духовност, које су рађале и претапале се једна у другу. Остаци манастира Превлаке указују да је ово епископско седиште било узорне архитектуре. Стварана у време добијања краљевске круне и подизања и учвршћивања стубова државности Срба на широком простору, њена духовност је усредсређена на стварање и обликовање хришћанског лика читавог једног народа. У темеље оваквог широког почетка узидане су, осим духовничких и државничке способности Светог Саве и Симеона Мироточивог. Као плод те сложене климе, књижевност тог доба оставља за собом, сасвим разумљиво, правно дело, зборник грађанско-црквених закона и правила. За разлику од оваквог почетка крај средњег века у Зети Митрополија дочекује тако што заједно са господаром Иваном Црнојевићем и

народом креће у збег у горске крајеве, где ће сазидати манастир-тврђаву, у коме ће се штампати погубљене и уништене богослужбене књиге, што све скупа, у преносном смислу, представља повратак на време пре Немањића, потврђен још и доцнијим повратком народа на заједницу племена. Између ова два краја, 1219. и 1484. у временско и географско средиште средњовековне Зете постављени су Зетска Света Гора и Балшићи. Ако смо почетак одредили као рађање народа, а крају приписали повратак на племе, онда у средини стоји личност, стварна и највиша вредност хришћанског живота и културе - њихов циљ, сачуван и представљен у старцу духовнику Никону Јерусалимљанину и његовој духовној кћери Јелени Балшић. На почетку правни зборник, на крају богослужбене књиге, а између њих духовни дневник, недоумице и питања, савети и поуке, одговори, зборник духовне поетике запућености ка лепшем, чистијем, светлијем и светијем животу, али све у традицији смирене светоотачке књижевности. Поновимо још једном: ако је почетак морао бити снажен и чуван *Законоправилом*, и пошто је крај морао водити повратку у епику, назад у мит и легенду, средина припада острву-горици духовне лирике. Између громког бруја певница седамдесет монаха царске лавре на Превлаци и гороломног лелека гусала у збегу, ћути безмолвије духовне истанчаности египатских, синајских, јерусалимско-палестинских, сиријских, малоазијских и светогорских монаха, сабраног и сабраних, безмолвија и монаха, у клети срца *Горичког зборника* и Зетске Свете Горе. Острвца-горице Скадарског језера били су у то доба највиши и најсветији врховни Зете, њени Атоси и Ловћени истовремено.

Попис невидљивих и тешко уочљивих, али за духовност Зетске Свете Горе неизбрисивих и незаменљивих трагова, закључујемо навођењем најблиставије победе коју је њено монаштво заједно са сабраћом Моравске Србије извојевало, а која је истовремено најубедљивији доказ да монашко одрицање од света није понтијевско праће руку од стварности или самозаљубљена самодовољност, већ састрадавајућа молитва за његово укрепљење и избављење. Наиме, само је дубина, висина и даљина монашке усредсређености и сабраности ка Вечном могла код нашег народа, у кратком временском року, да пореди и избруси чист и јасан поглед ка оностраном, будућем, последњем, ка Царству небеском. Ови ратници врлина су заједно са, од њих оснаженим и обученим Светим ратницима и Светим кнезом Лазаром, постигли највишу победу, не само нашем српском, већ свеукупном хришћанском роду. Семе безмолвија посејано у пештерама и келијама у клетима у срца монашких, увећано по тридесет, по шездесет, по сто и по хиљаду, нарасло је и дало свој плод, најлепшу бербу, најбогатији род, најплеменитију жетву пшенице и грожђа, умесило и истекло литургијски хлеб и вино, принесених Богу на освећивање на Пољу Косова. Та је жртва било плод следовања и праћења монашког пута као најодлучнијег хришћанског подвига искорака ка напред, ка будућем, ка царству небеском. После ове победе над победама, обавивши оно што је историја од њих очекивала монаси су се вратили у приправљене им станове вечности, а народ, поучен њиховим примером, такође је изашао из историје, овог пута не напред, у будућност као у косовској победи, већ уназад, у прошлост, повратком у Стари Завет: Срби Зећани у тумарање кроз пустињу Синајске горе, Рашани и Моравци у вавилонско ропство и прављење опека за Мисирце – Агарене, сви скупа чекајући новог Мојсија.

Тако се велика сеоба монаха од Синајске, преко Свете до Зетске Свете Горе, њихов излазак из мрака пештери и келија на светлост историјске

позорнице, тачније, из светлости молитвеног тиховања у мрак пустоши, разарања и убијања, привела крају и починку. Њима, умрлим и васкрслим пре смрти, житељима неба на земљи, слободним од свијета и вијека, све то није значило нешто велико и значајно. Уосталом, њихов улазак у историју њима није ни био потребан, већ се он одиграо нас и наше поуке ради, нас у њихово време и нас данас. Стално сећање на смрт, непрекидно изговарање Исусове молитве, постојано стајање пред Господом, лекције су нама јуче и нама данас о потреби размишљања о сусрету времена и вечности, о смрти која само што није закуцала на врата наших живота, о нашем неумитном изласку пред Лице Божије. Мир и покој зетске Свете Горе остављени су нам као сведочанство те науке и као простор за поновно умножавање полазника ове школе духовне мудрости. Зетска Света Гора нас, као и у време Никона Јерусалимљанина и Јелене Балшић, својим огледањем у огледалу неба и воде, око и изнад ње, подсећа и спрема на оно што следи, за оно што ће поуздано доћи – за сусрет лицем у Лице.

#### **ЛИТЕРАТУРА:**

*Историја Црне Горе*, књ. 2, том 1 и 2, Титоград 1970.

Јеромонах Амфилохије, Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV вијека, *Раваница 1381-1981*, Београд 1981, стр. 101-134.

Сава, Еп. Шумадијски, *Српски Јерарси*, Београд-Подгорица-Крагујевац 1996.